

МИОДРАГ СТОЈАНОВИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

УДК 886,1(091):930.85(37/38)

АНТИЧКЕ КООРДИНАТЕ ДОСИТЕЈЕВЕ ПРОСВЕТИТЕЉСКЕ МИСЛИ

Крећући се по терену страних култура и књижевности Доситеј се најоданије односио према античким грчким и римским писцима и њиховим доцнијим хуманистичким интерпретаторима. За Доситејево време нарочито је била значајна реалистичка компонента класицизма. У ствари, реалистички класицизам, као љути непријатељ предрасуда, представља извесну обнову рационализма из доба ренесансе. Рационализам књижевности класицизма се, међутим, разликује од рационализма просветитељске књижевности XVIII века. У просветитељској књижевности критика више долази до изражаја; морализаторски карактер књижевности остаје и даље, али се у њој све више нападају заблуде, предрасуде, фанатизам.

Посебно место у одабраној и систематској лектури Доситејевој заузимају гномски морално–дидактички елементи хеленских и римских писаца у прози и стиху. Њихови чести наводи, којих је највише у *Наравоученијима*, носе у првом реду етичко па тек онда илустративно обелечје. „Нећу – каже Доситеј – ни Омирова ни Аристотелова (списанија) спомињати, зашто њихових имаде одвећ много, него само неколико стихова Симонидових, Фоцилидових и Менандрових, којих је врло мало али су свету полезнији и народу ових речених људи славнији него све оних више поменутих сласти, богатства и сујетне помпе.“ У томе се, изгледа, наш писац повео за Плутархом из Херонеје, хеленским писцем из првог века наше ере, чији је *Етички зборник* често и обилато илустрован мислима наведених песника. Вероватна је исто тако и посредна улога једног писма Еразма Ротердамског које је, са драгоценим прегледом хеленске, римске и византијске дидактичке књижевности, морало унети више система у Доситејево прилажење антици.

Етичко–дидактичке наводе из античких писаца Доситеј најчешће доноси у оригиналу. Занимљиво је његово објашњење зашто тако чини: „Нека ми ко не прими за голу сујету, што јелински гди гди мешам; овај ми је језик од младости

мио и рад би да се многим од наши младића смили, зато гдишто примешавам, ако ништа, на срећу. Често малена варница велику ужеже ватру.“

По томе што је Хомеровим списама претпоставио гноме хеленских елегичара, не треба мислити да Доситеј не познаје и не цени и епску поучну мисао. Напротив, и Хомера често наводи, свестан да је он претеча гномолошког песништва и да су сви потоњи хеленски песници настављачи хомерске етичко–дидактичке традиције. Много су чешћи наводи из Хесиодовог дела *Послови и дани*. Овај хеленски песник с краја VIII века пре н. ере, у чијој се поезији смењују критика, пословица и уопштена схватања о животу, не жели толико да забавља и увесељава као Хомер, колико да поучава, саветује и поправља.

Од трагичких песника Доситеј наводи једино Еурипида. То је и разумљиво кад се зна да се и Еурипид бави проблемима просвете, да говори о етичким начелима, о религији и њеним вредностима, о суштини богова.

Римска поучна мисао у поређењу са хеленском ређа је у Доситејевом делу. Тако се од писаца ранијег периода римске књижевности налази једна изворна мисао и једна паралела са Теренцијем, комедиографом из другог века ст. ере. Дубоки Теренцијев хуманизам нашао је израза у крилатици – *Нотум sum, humani nihil a me alienum puto*, коју Доситеј доноси уз нешто слободнији превод: „Човек сам, свашта ми се може догодити.“ И поред тога, поуздано се може сматрати да Доситеј није читао изворнога Теренција, а да је од Цицеронових дела читао само *Тускуланске расправе*.

Песничка дела Вергилијева, осим *Енејиде*, а поготово песме Хорацијевој, држао је Доситеј као сталну лектуру. У *Совјетима здраваго разума* он говори о храбрости као витешкој врлини којој *Орације ону прекрасну сведоцбу даје* (*Нотатии Сарт.*, III 3, 7–8):

Si fractus illabitur orbis

Impavidum ferient ruinae.

Згрувато небо да се над њим сруши

Страха његовој не зададе души.

Трећој књизи Хорацијевих *Сартина* припада и чувена ода IX *Sarpen Атоевацит* коју је, заједно са одом III *Ad Melропенел*, из четврте књиге, посебно ценио хуманиста Јулије Скалигер (1484–1558). Доситеју је познат Скалигеров суд, али га се тачно не сећа у *Мезимцу*, на крају поглавља *О дужном почитанију к наукама*, где каже: „Јулиус Скалигер, преизредни књига судитељ, утврђивао би да би волео да је сочинитељ *девете оде* у *четвртој књиги* у *четврте* и *трећој Орацијевој*, него да је велики цар на свету. „То исто, у нешто развијенијој форми, говори Скалигер: „*Inter ceteras (sc. odas) vero,*

duas animadverti, quibus me ambrosiam quidem aut nectar dulciora
putem. Altera est, *tertia quarti libri*,

Deum tu Melpomene semel
Nascentem placido lumine videris.

Altera *nona ex tertio*

Donec gratus eram tibi.

Quarum similes malim a me copositas, ...quam esse totius Tarraco-
nensis rex..."

Позната Медејина мисао: *Video miliora proboque deteriora sequor* – Видим шта је боље и припознајем, а за горим идем“, послужила је Доситеју да говори о људским грешкама, које су често узрок многим патњама. Против зла „обикновенија... буди у каквом му драго злу делу“ устаје Доситеј и у *Баснама*, па каже: „Зато нека деца ови стих Овидијев добро науче и нека се с њим боље ползују: – Почетку пртивстој, позно се лекарство готови, кад се зло чрез дуга усиле закашњенија.“

Доситејево *Собраније* на читаоца оставља утисак врло спретно и оригинално састављене антологије и хрестоматије *о свима предметима*; ту су приповетке, песме, драме, есеји, биографске скице и једна биографија – о Сократу. Водећи бригу о облику својих дела, Доситеј у властито излагање уноси изванредан ред и, по свему судећи, узор су му били Плутархове *Лаконске изреке* и нека дела Еразма Ротердамског. Овој аналогiji у прилогу иду и неке анегдотски дате биографије о Темистоклу и Марку Фурију Камилу, о Аристотелу и Аполонију из Тијане.

У XIII глави *Собранија*, где је реч *О љубови к наукама*, одмах на почетку стоји: „Овде ћемо само у примеру знаменитих људи видети шта треба о овој материји умствовати.“ Као примере, Доситеј најпре доноси анегдоте из живота Александра Великог, а поглавље завршава биографском скицом филозофа из Стагире (Аристотела). Средишни део поглавља испуњавају наводи о Октавијану Августу, Јулију Цезару, Марку Аурелију, Плинију Старијем и Сципиону.

Истичући најпре како је Август неизмерно ценио учене људе као своје пријатеље и с Хорацијем водио преписку и шалио се као са себи равним, Доситеј наставља: „Он је позивао к себи овога поету за секретара својих повељења и за сотрапезника. Али Хорациј, одвећ уљубљен у своје спокојство, одрече се то примити. Нити се за то Цезар на њега расрди...“

Полазећи од тога да се анегдоте најлакше памте, да особито изоштравају разум деце и да им развијају укус према ономе што је лепо и добро, Доситеј у XVII глави *Собранија* – *О различним накратко историјама* – расправља о многим за васпитање младих корисним поукама, а за пример како ваља поступати узима личности из класичне старине. Ови наводи

и парадигме, анегдоте и цртице, нису само илустрација Доситејевих етичких начела; оне својом садржином, из поглавља у поглавље *Собранија* и других дела, говорећи о новој материји на нов начин, пажњу читалаца привлаче, освежавају и побуђују на ново читање. При томе још довољно јасно илуструју да се Доситеј највише интересовао за историјско-биографска и морално-филозофска дела античких писаца. Он је за своје време и прилике у српској култури важио и остао тумач античке прошлости, њене историје, њенога морала. А ту прошлост није тумачио као нешто преживело. Његов се задатак, напротив, оснивао на дубоком уверењу да антику претопи у садашњост и покаже да она још живи.

Вишестрано зрачење и утицаји Доситејевог дидактичког мисли крчили су, из деценије у деценију, стазе културном успону како српског, тако и других југословенских и балканских народа. Стога нашем просветитељу припада часно место у културној историји балакнског поднебља, што посебно инспирише на проучавање његовог литерарног наслеђа, протканог античким изворима и узорима. У светлости таквих проучавања Доситејево класично образовање стоји у пресеку координата изворне античке мисли и њене доцније – хуманистичке и просветитељске интерпретације.

SUMMARY

Miodrag Stojanović: THE ANTIQUE COORDINATES OF DOSITEJ'S THOUGHT OF ENLIGHTENMENT

(At the occasion of 250th anniversary of Dositej Obradović's birth)

Moving through the areas of foreign cultures and literatures Dositej was most deeply devoted to classical Greek and Roman authors and their later humanistic interpreters.

The author divided this paper in two parts. Firstly, he talked about Dositej's education and schooling with special emphasis on his classical education. Secondly, he treated classical and other writers who Dositej could have read in the original and whom he quoted so often in the original or in his own translations. The author has come to the conclusion that Dositej was mainly interested in historical-biographical and ethical-philosophical works of classical writers.

ЛИТЕРАТУРА

- Д. Обрадовић, *Сабрана дела*, I–III. Београд, Просвета, 1961.
- П. Поповић, *О „Собранију“ Доситеја Обрадовића. I. Први део (1793)*. Глас СКА, Београд, 1938, књ. CLXXVI (90), 1–98.
- В. Чајкановић, *О Доситејевим грчким и римским изворима*. Споменица Д. Обрадовића. СКЗ 134 (1911), 53–83.
- М. Ласкарис, *О грчком преводу Доситејева „Живота“*, ПКЈИФ VIII (1939), 67–68.
- М. Стојановић, *Доситеј и антика*. СКЗ, Књжевна мисао 2, Београд 1971.